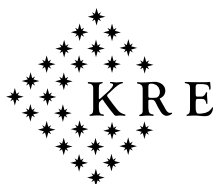

TRIANONI UTÓHATÁSOK(K),
KÖVETKEZMÉNYEK

Károli Könyvek
tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Bozsonyi Károly, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Furkó Péter, Homicskó Árpád, Horváth Géza,
Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós, Mészáros József,
Miskolczi-Bodnár Péter, Pap Ferenc

TRIANONI UTÓHATÁSOK(K), KÖVETKEZMÉNYEK

Szerkesztette:
Bognár Zalán és Rigó Róbert

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2023

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2023
© L'Harmattan Kiadó, 2023
© Szerzők, szerkesztők, 2023

Szakmai lektor:
Pollmann Ferenc és Püski Levente

A borítón
A borító a *Trianon utóhatásainak egyike – Az elcsatolt részek magyarsága az 1920-as évek után ismét vagonokban. A felvidékről kitelepített magyarok egy vasútállomáson, 1947* című kép felhasználásával készült (Forrás: Fortepan/Rózsa László).

ISBN 978-963-414-971-2
ISSN 2062-9850
DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-971-2>

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

KURUCZ GYÖRGY: Előszó	7
---------------------------------	---

TRIANON OSZTRÁK–MAGYAR GAZDASÁGI KONTEXTUSAI

SZÁVAI FERENC TIBOR: Trianon és az osztrák–magyar közös vagyon	13
--	----

Csoma Zsigmond: „Amikor lóhúst ettek Bécsben...” Trianon hatása Ausztriában	33
--	----

TRIANON ÉS A MAGYAR KATONAI ELIT

LIGETI DÁVID: Trianon és a Monarchia magyarországi tábornoki elitje	41
--	----

BALLA TIBOR: A Trianon utáni honvéd tisztképzés irányítói. A Ludovika Akadémia parancsnokai, 1920–1945	53
---	----

TRIANON KULTURÁLIS ÉS EGYHÁZI VONATKOZÁSAI

UJVÁRY GÁBOR: Magyarország felosztásának kulturális következményei	75
---	----

BERTALAN PÉTER: Trianon szorításában	99
--	----

RIGÓ RÓBERT: Kecskeméti református egyházközség az első világháborút követően, 1918–1921	119
---	-----

TRIANON HATÁSA A MAGYAR TÁRSADALOMRA, TÁRSADALMI CSOPORTOKRA, SZEMÉLYEKRE

ANKA LÁSZLÓ: „A Tátrák helyett rá tekintettünk fel”. Apponyi Albert kultusza	149
POPÉLY GYULA: Az országvesztés következményei a megszállt Felvidéken	169
VÍZI LÁSZLÓ TAMÁS: A reménytelen reménykedéstől a beteljesülni látszó reményekig. A trianoni békediktátum aláírásának tíz és húszéves évfordulói	179
STARK TAMÁS: A magyar zsidóság az állampolgársági kérdés csapdájában a trianoni békeszerződés után	209
BOGNÁR ZALÁN: Az etnikai tisztogatás fedett formája. A Szovjetunió munkaerő-szükségletének kielégítése a trianoni határon kívüli magyarokkal, 1944–1945	221

TRIANONI HATÁRVÁLTOZÁSOK KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSBAN

DÖMÖK CSILLA: „Köztes-Európa” és annak nemzeti-kisebbségi viszonyainak átrendezősége az első világháború következtében	239
SCHMIDT ANDREA: Lengyelország regionális nagyhatalmi kísérlete a magyar történelmi kontextusban	249
BENE KRISZTIÁN: A közép-európai államok politikai és határváltozásainak hatása a Francia Idegenlégió összetételére és tevékenységére, 1920–1940	269
A kötet szerzői	285

AZ ETNIKAI TISZTOGATÁS FEDETT FORMÁJA

*A Szovjetunió munkaerő-szükségletének kielégítése
a trianoni határon kívüli magyarokkal, 1944–1945*

BOGNÁR ZALÁN

A trianoni békediktátum következtében a magyar nemzetnek mintegy egyharmada került az anyaországon, vagyis Magyarországon kívülre. A szomszédos országok politikai, katonai vezetői a jelentős létszámú magyar kisebbség miatti magyar területi revíziótól való folyamatos félelmük miatt különböző módokon igyekeztek csökkenteni, különösen a magyar határ mentén élő magyar kisebbség létszámát. Ilyen irányú jogos félelmüket csak fokozták az 1938–1941 közötti magyar területi visszacsatolások, amelyek következtében 79 000 km² területtel több mint 2,7 millió magyar került vissza anyaországába.¹¹ A második világháború idején, de főként annak vége felé a szomszéd államok vezetői elérkezettnek látták az időt arra, hogy megszabaduljanak az országukban élő magyar kisebbségtől, vagy annak egy jelentős részétől. Vasza Csubrilovics¹² *A kisebbségi probléma az új Jugoszláviában (Manjinski problem u novoj Jugoslaviji)* című írásában – amelyet 1944 októberében eljuttatott Tito partizánjaihoz – a következőképpen fogalmazta meg mindezt:

Kezdjük a Vajdasággal! Amikor megnézzük ennek a néprajzi térképét, láthatjuk, hogy olyan tarka, mint a legszebb piroti szőnyeg. A figyelmesebb szemlélő azonban felfigyelhet egyes etnikai tömbökre. A legtöbb magyar település például a Bácska északi és középső részén van. Horgostól és Szabadkától Zentán, Topolyán és Kulán át Újvidékig található az ország legnagyobb magyar etnikai tömbje. Az 1941-ben volt mintegy félmillió magyarból majdnem 300 ezer Bácskában él. A többi 200 ezer a Bánátban, Szerémségben, Horvátországban és Szlavóniában és szétszórta, jelenték-

¹¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 1999, 250.

¹² Vasza Csubrilovics (1897–1990): Fiatalon csatlakozott az Ifjú Bosznia (Mlada Bosna) szerb nacionalista diákcsoporthoz, amelynek tagjaként részt vett a Ferenc Ferdinánd elleni merényletben Gavrilo Princip egyik társaként, amiért tizenhat év börtönre ítélték. Szabadulása után Belgrádban elvégezte az egyetemet, történész lett, a keleti kérdés szakértője. 1945-ben belépett a Jugoszláv Kommunista Pártba, majd földművelésügyi, később erdészeti miniszter lett. 1959-ben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU) levelező tagja, 1961-től pedig rendes tagja lett. 1976-ban a Szovjet Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett.

telen kisebbségként. Ha Bácskából 200 ezer magyart eltávolítanánk, megoldanánk a magyar kisebbségi kérdést. [...] Ha sikerülne a Bácskából, Bánátból és Szerémségből 500–600 ezer németet és magyart eltávolítani, s a helyükre a mi népünket betelepíteni, a Vajdaság egyszer s mindenkorra a miénk lenne. [...] A katonaság részéről történő tisztogatáson kívül más eszközökkel is rá kell kényszeríteni a nemzeti kisebbségeket az elköltöztetésre. [...] Számukra gyűjtőtáborokat kell létesíteni, vagyonukat elkobozni, családjukat szintén táborokba küldeni, s az első adandó alkalommal át-küldeni őket nemzeti államukba. A magyarok és a németek vonatkozásában *ehhez nagy segítséget nyújthat a testvéri szovjet katonaság* [kiemelés tőlem – B. Z.]. A kisebbségek tisztogatásánál külön figyelmet kell fordítani az értelmiségre és a gazdagabb társadalmi rétegekre.

Majd gondolatmenetét így folytatja: „...először is hangsúlyozom, hogy az ilyen háborúk a legalkalmasabbak az ilyen problémák megoldására [...] Amihez béke-időben évtizedek vagy századok kellenének, háború idején pár hónap, vagy év elegendő. [...] Ha meg akarjuk oldani ezt a kérdést, addig tehetjük, amíg a háború tart.”¹³

Csubrilovics jól látta, hogy az etnikai tisztogatáshoz „nagy segítséget nyújthat a testvéri szovjet katonaság”, ugyanis ahogy a szovjet csapatok megérkeztek a Kárpát-medencébe, egyből elkezdték tömegesen elhurcolni a civil lakosságot, elsősorban a magyarokat és a németeket. 1944 szeptemberétől¹⁴ egészen 1945. május 30-ig¹⁵ szedték össze és hurcolták el a Kárpát-medencéből a civil lakosokat a Székelyföldről Vas vármegyéig, Kárpátaljától a Délvidékig.

A polgári lakosság tömeges elhurcolásának alapvető oka a Szovjetunió hatalmas munkaerőhiánya volt, amit a szovjet szocialista rendszert irányító kommunista állampárt az eszmeisége, a gondolkodásmódja alapján nemcsak hadifoglyokkal, hanem az elfoglalt országok állampolgáraival is pótolni akart, akik tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt a kénysTERMUNKAEERŐ alkalmazásában, hiszen ekkorra már

¹³ Vasza Csubrilovics: A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában, in Cseresnyésné Kiss Magdolna – Szabó Pál Csaba (szerk.): *Délvidéki magyar Golgota 1944–45*, Szeged–Budapest, Délvidék Ház Nonprofit Kft., 2013, 85–99.

¹⁴ Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részokról, in Bognár Zalán – Márkus Beáta (szerk.): *„Itt volt a végállomás...” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*, Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015, 89.

¹⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.102/pol. – 1945. Facsimile közli Bognár Zalán: (hadi)foglytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946, Budapest, Kairosz, 2017, 60.

több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a Gulág lágereinek poklát.

E munkaerő külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott. Sztálin már az 1943. március 23-i Anthony Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”¹⁶ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb, vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”¹⁷

A tömeges deportálások általános indokai mellett a korabeli, revideált, 172 ezer km²-es, 14,7 milliós Magyarországról történt civil elhurcolások, vagyis a „málenkij robotosok” – a dokumentumok alapján – kétféle fogolystátuszba és három csoportba sorolhatók.

I. Hadifogolyként	1.) hadifogolylétszám-kiegészítés,
	2.) etnikai tisztogatás,
II. Internáltként	3.) németként való internálás.

1.) A hadifogolylétszám-kiegészítéseknek kétféle indítéka volt.

a) Az egyik egy legfelsőbb szintű, központi utasítás, amelyben elrendelték, hogy minden férfit össze kell szedni és hadifogságba vinni, aki 1941-től bármennyi időre katona volt, függetlenül attól, hogy a Vörös Hadsereg odaérkezése előtt akár több évvel is leszerelték. A parancsot azonban az ahhoz kapcsolt létszámtervek teljesítése miatt sokszor a 14–65 éves férfiakra, fiúkra vonatkoztatva alkalmazták a Székelyföldtől Vas vármegyéig. Még 1945. május 30-án, három héttel az európai harcok befejeződését követően is hurcoltak el tömegesen férfiakat.

b) A másik helyi szintű, szubjektív döntés volt, amikor egyes szovjet hadseregek, frontok parancsnokai a feletteseik által kitűzött hadművelleti célok elérésének a sikertelenségét, illetve késését az ellenséges erőknek a vártnál magasabb létszámával magyarázták, de mivel ez nem volt igaz, a hiányzó hadifoglyokat civilekkel pótolták. Ilyen történt például a tordai, a tiszántúli páncélos csata és

¹⁶ Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása, Budapest, Kossuth, 1978, 14.

¹⁷ Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban, Budapest, Kossuth, 1978, 158–159.

a 108 napig elhúzódó Budapest-hadművelet következtében. A trianoni Magyarország területéről hadifogolyként 150–170 ezer civil embert hurcoltak el.¹⁸

2.) Deportálás német internáltként

A civil elhurcoltak, vagyis a „málenkij robotosok” harmadik csoportját német származás miatt vagy annak indokával deportálták – szovjet terminológia szerint internálták a Szovjetunióba. Köztük már nők és leányok is tömegesen voltak. Az erre vonatkozó központi utasítást, a szovjet Államvédelmi Bizottság (ÁVB) 7161. sz. határozatát maga Sztálin írta alá 1944. december 16-án, mint az ÁVB elnöke. A határozat szerint szovjetunióbeli munkavégzésre kellett internálni Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által megszállt területéről „valamennyi munkaképes német – 17 és 45 év közötti férfit és 18 és 30 év közötti nőt.” E határozat végrehajtására adta ki Magyarországon a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a hírhedt 0060-as, szigorúan titkos végrehajtási parancsát.

A parancs végrehajtói nem törődtek sem a nemzetiséggel, sem az anyanyelvvel, sem a korhatárokkal, 16–65 éves korig vitték a lányokat, fiúkat, nőket és férfiakat. A német származásúak elhurcolása az addig megszállt országrészen történt 1944. december 22-étől 1945. február 2-ig. Magyarországról a szűk másfél hónap alatt mintegy hatvanezer főt hurcoltak el e parancs alapján szovjetunióbeli kényszermunkára. Révai József, a Magyar Kommunista Párt egyik vezetője levelében így számolt be minderről az akkor még Moszkvában lévő Rákosinak:

A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos, nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. Ugyanis a végrehajtásban megint olyan szerencsétlen peregibek [túlkapások] voltak, hogy az eredmény: pánik a magyarok közt is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) [Sánta Kálmán az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, Erdei Ferenc belügyminiszter] megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal stb.

Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, be-

¹⁸ Bognár Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi) fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk, in Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának Évkönyve 2015–2017*, Budapest, Kairosz – Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017, 83.

bizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek, azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akcióknál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapás. Azonkívül mindenki sérelmezi, vagy kimondva, vagy titokban, hogy az oroszok ezt a kormány tudta nélkül, előzetes megállapodás nélkül csinálták.¹⁹

3.) Etnikai tisztogatás

A polgári személyek tömeges elhurcolásának a harmadik oka – ami e tanulmány lényegi része – az etnikai tisztogatás volt. Ha a trianoni határon kívüli, az 1938–1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy a polgári lakosság tömeges elhurcolásánál azt tapasztaljuk, hogy a Szovjetunió (Kárpátalja megszerzése érdekében) és a vele szövetségre lépett vagy hozzá átalált országok ezeket a tömeges elhurcolásokat igyekeztek a magyar lakosság eltávolítására, megfélemlítésére, az etnikai arányok megváltoztatására, vagyis az úgynevezett magyarkérdés „megoldására” is felhasználni. Tehát ezeken a területeken a hadifogolylétszám-kiegészítés összekapcsolódott az etnikai tisztogatással, és hol az egyik, hol a másik ok, illetve cél dominált.

Jugoszláviában Josip Broz Tito Csubrilovics gondolataival egyetértve erőteljes etnikai tisztogatásba kezdett a Délvidéken, vagy ahogy a szerbek nevezik, a Vajdaságban. Mintegy 20–45 ezer magyart legyilkoltak,²⁰ több tízezret internálótáborokba vittek, akik közül sokan ott vesztették az életüket, másokat egy batyuval vagy anélkül tettek át a magyar határon, és több tízezen elmenekültek a trianoni Magyarország területére. Míg „csak” néhány ezer főt hurcoltattak el a „testvéri szovjet katonaság” által a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság lágereibe.²¹

Csehszlovákiában – a jugoszlávokkal ellentétben – a magyar nemzetiségtől való megszabadulásra általában enyhébb próbálkozások, módszerek kerültek alkalmazásra. A csehszlovák vezetés, élén Eduard Benešsel, például rávette Sztálint arra, hogy a szovjet haderő északi irányból nyissa meg a frontot Magyarország ellen (Kárpát-dukla hadművelet). Ehhez az 1944. augusztus végén,

¹⁹ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994, 35.

²⁰ Bank Barbara: Az elhallgatott razziától a táborokig – gondolatok a délvidéki magyarirtásról, in Bognár–Márkus (szerk.): *„Itt volt a végállomás...”*, 331.

²¹ Az Orosz Állami Katonai Levéltártól megvásárolt – sajnos meglehetősen hiányos, mintegy hétszázezer GUPVI-GULAG kartonon – megtalálhatóak többek között a Délvidékről szovjet lágerekbe hurcolt civilek kartonjai is. Lásd a Magyar Nemzeti Levéltár egyik online adatbázisát: Szovjet táborok magyar foglyai, <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> (Letöltés: 2021. augusztus 25.)

a német–magyar csapatok hátában kitört szlovák nemzeti felkelés biztosította volna a „szabad utat”. Az Északi- és az Északkeleti-Kárpátok felől dél-délkeleti irányban mozgó Vörös Hadsereg, az annak alárendeltségében harcoló csehszlovák hadtest, és az ahhoz segédcsapataként csatlakozó felkelő szlovák partizánegységekre várt volna a feladat, hogy „rövid úton” megtisztítsák a Felvidéket az ott élő szászoktól és magyaroktól. Vagyis az északról dél felé mozgó alakulatok kegyetlenkedéseikkel, megfélemlítéssel menekülésre bírták, kiszorították volna az ott élő magyarokat és szászokat.²² Ezt feladatként a következőképpen fogalmazta meg a csehszlovák hadtest lapja 1944. október 6-ai számában: „... megtisztítani Szlovákiát teljesen minden betolakodótól és árulótól. [...] Csak most kezdődik a Köztársaság megtisztítása a németektől, magyaroktól, árulóktól.”²³ A szlovák felkelés idő előtti összeomlása és az Északkeleti-Kárpátokban harcoló német–magyar haderő kitartása miatt ez a terv megghiúsult. Ugyanakkor – akár csak Kárpátalján – a civilek összeszedésénél, ha valaki szlovák vagy ruszin volt, akkor elengedték. Ha magyar volt, illetve református vagy katolikus, akkor elvitték. Csak egy példát hadd említsek. A Gömör megyei Kelemér községbe január 23-án, teherautón orosz katonák jöttek, és csak a katolikus – tehát magyar, és nem evangélikus szlovák – gyermekeket vitték el, szintén háromheti munka ürügyén.²⁴

A Romániához visszacsatolt területeken hasonló volt a helyzet. Szatmárnémetiből például a következő helyzetjelentés érkezett a magyar Belügyminisztériumba:

A románok nevetve mondják itt a magyaroknak, hogy „*majd a magyarokból fogjuk kifizetni Oroszországot*” [kiemelés tőlem – B. Z.]. Ez tehát annyit jelent, hogy Románia összeszedi a magyar családok férfait és fiait, és azokat küldi „román munkások gyanánt” Oroszországba. [...] Nemrég két 600 és 800-as csoportot hajtottak román tábori csendőrök keresztül Nagykároly főutcáján. A szegény embereket vagy a falvakban fogdosták össze, vagy pedig mint az eloszlott [sic!] magyar hadsereg hazatérő tagjait, akik az orosz hadvezetőség irgalmából lettek szabadokká, fogdosták el és „partizánok gyanánt” jegyzőkönyvezve terelték össze. A nagykárolyi közönség az utcán rémülten látta, mily embertelenül hajtják ezeket a szegény magyar katonákat és gazda-férfiakat.

²² Gyarmati György – Stark Tamás – Tóth István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében, *Világosság*, XXXI. évf., 1990/12, 888–889.

²³ Za svobodné Československo, 1944. október 6. Idézi Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*, München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1979, 80.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-q Külügyminisztérium Hadifogoly Osztály (KÜM HDF. O.) 145.531/7 – 1945.

Leszedték róluk a meleg felöltőt, és korbáccsal ütve-verve hajszolták őket; közben ilyeneket mondva: „Na nyomorultak! Vitézek! Azt mondtátok, hogy mentek Brassóba, Temesvárra, Aradra! Na jösztek is, de nem úgy, ahogy ti gondoltátok!.”²⁵

A román csendőrök ezerszámra szedték össze nem csak a katonaköteles korú férfilakosságot, hanem a nőket és a gyerekeket is. A Maros-Torda vármegyéből a földvári „haláltáborba” hurcolt mintegy négyezer magyar közül például négyszázötven volt kiskorú.²⁶

Kolozsvárról a Vörös Hadsereg katonái román segítséggel mintegy ötezer magyar polgári lakost hurcoltak el.²⁷ A Szamos-parti város körüli falvakból – mint például Pusztacsánról, Ajtonból, Kolozsból, Györgyfalváról, Kisbácsról – pedig további mintegy ezer magyar férfit hurcoltak el „hadifogolyként”.²⁸ A Kolozsvárról és Tordáról, valamint a környékről 1944. október 6–15-e között történt tömeges civil elhurcolásokban jelentős szerepe volt annak, hogy a Tordánál állást foglaló csekély magyar katonai erő, a jókor jött, időleges német páncélos segítséggel közel egy hónapig, pontosabban huszonhat napon át (szeptember 13. és október 8. között) sikeresen feltartóztatta a többszörös túlerőben lévő szovjet–román erőket.²⁹ Valószínűsíthető, hogy Malinovszkij marsall a magyar–német védelemnek a vártnál jelentősebb létszámával magyarázta az áttörés elhúzódását. Mivel azonban a hadifoglyok létszáma csekély volt, a hiányzó létszámot a környékbeli civil lakossággal pótolták.

A civil magyar lakosság tömeges elhurcolásához az is hozzájárult, hogy több román politikus azt tanácsolta a szovjet katonai vezetőknek, hogy a magyarok tömeges deportálásával „tisztítsák” meg a „fasisztáktól” a front mögöttes területét. Azt javasolták, hogy Kolozsváron és Tordán gyűjtsék össze és vessék hadifogságba a 15–55 év közötti férfiakat, mivel ezek „fasiszta” német és magyar katonák, akik a tordai csata után e két városba vonultak vissza és ott civil ruhába öltözve szabotázsakciókra készülnek a Vörös Hadsereg ellen.³⁰

²⁵ MNL OL XIX-B-1-n Belügyminisztérium (BÜM) Erdei Ferenc iratai 1. doboz. Helyzetjelentés Szatmár megyéből.

²⁶ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Csikszereda, Státus, 1999, 32.

²⁷ Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998, 93; a kolozsvári elhurcolásokról bővebben lásd: Murádin János Kristóf: A megtizedelt város, *Korunk* (Kolozsvár), XXI. évf., 2004/10, 57–65.

²⁸ Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről, in Bognár Zalán – Márkus Beáta (szerk.): *„Itt volt a végállomás”*, 89.

²⁹ A tordai csatáról bővebben lásd: Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*, Budapest, Petit Real, 2002.

³⁰ Murádin: *„Málenkij robot”-ra hurcolás*, 91.

Így a szovjet–román csapatoknak a Kolozsvárra történt bevonulásukat követően, október 12–15. között hajtották végre a magyar férfilakosság összegyűjtését. Az akció kezdetén egyes románok lakta házak kapujára kék zsírkrétával felírták: „Casă românească” (Román ház), vagy ehhez hasonló feliratú táblát szegeztek ki. Ezek a bevonuló Vörös Hadseregnek és az annak alárendeltségében, október 13-án megjelenő román katonaságnak szóltak, arra hívva fel a katonák figyelmét, hogy ezekben a házakban az új hatalom számára megbízható, annak berendezkedését elősegítő emberek laknak. Ilyen előkészületnek és a román katonaság tevékeny közreműködésének köszönhetően csak nagyon kevés román férfi került fogságba, de ha mégis, a törvényszéken tartott rövid kihallgatás után elengedték őket, ellentétben a magyarokkal. Ezáltal nemcsak megtizedelték Erdély fővárosát, de a helyi románok segítségével még arra is figyeltek, hogy a helyi magyar értelmiség is a deportáltak közé kerüljön. Többek között elvitték az erdélyi szellemi közélet olyan jeles személyiségeit, mint például Mikó Imre politikust, az Erdélyi Párt országgyűlési képviselőjét, dr. Erdő János későbbi unitárius püspököt, Járosi Andor evangélikus esperest, író, Mikecs László és Pikéthi Károly történészeket, Kiss Jenő író, ifj. Márton József festőművészt, dr. Nagy Tibor ügyészt, Bartha Ignác, Decsy István és Hunyadi János ügyvédek, dr. Jancsó Béla orvost, Józsa Lajos vegyészt, dr. Kovács Zoltán fizikust, docenst, Faragó József, dr. Árvay József, Haáz Ferenc és Sándor Gábor néprajzkutatókat, Turóczi Tibor színészt. A fogságba vetett értelmiségiek között még mindenképpen meg kell említeni a nagynevű kolozsvári Református Kollégium tanári karának férfi tagjait is, akik közül szinte mindenkit elvittek (Ádám Zsigmond, Bartalis József, Bodrogi János, Fazekas Gyula, Fejér Miklós, Finta Zoltán, Kovács Zoltán, Maklári Ernő, Máthé János stb.).³¹

A legnagyobb mértékű és a legjobban feltárt etnikai tisztogatásra azonban a Magyarországhoz 1939 márciusában – Csehszlovákia felbomlásakor – visszacsatolt Kárpátalján (cseh elnevezése szerint: Podkarpatszka Rusz) került sor, annak érdekében, hogy a terület Szovjetunióhoz csatolása zökkenőmentesen történjen. Ennek levezénylésére érkezett 1944 októberében Kárpátaljára a 4. Ukrán Front alárendeltségében harcoló I. csehszlovák hadtest politikai biztosa-ként Iván Turjanica,³² aki, kiválva a hadtest kötelékéből, elkezdte megszervezni

³¹ Uo., 90–92.

³² Ivan Ivanovics Turjanica (1901–1955): Munkácson született. Magyar katonaként részt vesz az első világháborúban. 1925-től a Csehszlovák Kommunista Párt tagja, majd a Szovjetunióba megy, 1930–1933 között a Harkovi Kommunista Újságírói Főiskola hallgatója. Kárpátaljára visszatérve bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, különböző tisztségeket lát el. 1939-ben a Szovjetunióba emigrál, ahol az NKVD megbízásai alapján különböző megbízatásokat kap. Így lesz az I. csehszlovák hadtest politikai biztosa is. 1944 őszén az I. csehszlovák hadtest politikai

a Kárpátontúli Ukrajna (azaz Zakarpatszka Ukrajna, és nem a helyi elnevezése szerinti Podkarpatszka Rusz) kommunista pártját. Majd november 11-én javasolta a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálása”-t.³³

Ennek hatására a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén a 0036. számú szigorúan titkos parancsával a következőket rendelte el:

Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek laknak, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni, és hadifogolytáborba kell irányítani. [kiemelés tőlem – B. Z.] [...] 1. A városok, kisvárosok és nagyobb települések katonai parancsnokságai november 14-től 16-ig bezárólag vegyék nyilván tartásba a német és magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket nemzetiségüktől függetlenül. 2. Össze kell írni mindazokat a 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség hivatalnokait és alkalmazottait, akik a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén tartózkodnak. [...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismételten kötelesek megjelenni. [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre kell irányítani. [...] Utólagos megjegyzés: Fagyeev vezérőrnagynak, a hátország ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának utasítania kell alakulatait, hogy a felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása irányában erőteljesebb munkát fejtsen ki.³⁴

Fontos itt kiemelni, hogy a parancs alapján, ítélet nélkül elhurcolt, többségében ártatlan civileket hadifogolyként viszik el, így őket a hadifoglyok létszámába számítják be.

Már másnap (!) Kárpátalja városaiban falragaszokon megjelent a 0036-os parancsnak a lakosság számára készült változata, mindenütt a „Városparancs-

biztosaként és a Frantisek Nemec vezette csehszlovák kormánydelegáció tagjaként tér vissza Kárpátaljára. A kezdeményezésére 1944. november 19-én megalakuló Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd a Népi Tanács elnöke (1944–1945). Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása után a megyei pártbizottság és a megyei tanács vezetője, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának képviselője (1946), az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának képviselője, elnökségének tagja (1947).

³³ Dupka György – Alekszej Korszun: *A „malenykij robot” dokumentumokban*, Ungvár–Budapest, Intermix, 1997, 31.

³⁴ Dupka–Korszun: *A „malenykij robot”*, 72–73.

nokság 2. számú parancsa”-ként. A parancs értelmében a magyar és német nemzetiségű férfiak 18–50 éves korig kötelesek voltak jelentkezni a városparancsnokságokon november 16-ig. A parancs végrehajtásának nyomatékosítása-ként az utolsó, 4. pont szerint: „aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és haditörvényszék elé kerül.”³⁵

A városparancsnokságokon listába vették a férfiakat, és meghagyták nekik, hogy 18-án ismét jelentkezzenek átvenni igazolásaikat, amivel majd szabadon közlekedhetnek a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területen. Az emberek hittek a propagandának, és 18-án visszamentek a kijelölt helyekre, de ott nem igazolás várta őket, hanem géppisztolyos őrök, akik megmotozták őket, és elvettek tőlük minden használható tárgyat, sőt még a jobb lábbeliket is levetették róluk, majd azt mondták nekik, hogy csak háromnap munkára viszik el őket. Így a parancsnak eleget tevők felkészületlenül, csak kiskabátban, megfelelő ruházat, élelem, evőeszközök és evőedények nélkül kerültek a hadifogság emberpróbáló, sanyarú körülményei közé.

A falvakban a kisbírók dobolták ki a parancsot. Azonban a városokkal ellentétben, a falvakban általában nem igazoltatás végett kellett jelentkezniük a férfiaknak, hanem olyan parancsot hirdettek ki, hogy háromnap élelemmel kell jelentkezniük a falu kijelölt épületében – rendszerint az iskolában –, mert helyreállítási munkára viszik el őket. Nagy Jenő így emlékezik erre:

[N]ovember 16-án ismét megszólaltak a dobok, és hallatták hangjukat a kisbírók: Közzé tétetik [...] mindenki, aki ebben az évben betöltötte, vagy betölti a tizennyolcadik évét egészen ötvenéves korig, azonnal jelentkezzen az iskola helyiségében [...] három napi munkára, egy heti élelemmel [...] két öltő fehérneművel, mert aki nem jelentkezik, vagy megszökik, annak családját a helyszínen felkoncolják [...] Csoportosulni pedig szigorúan tilos!³⁶

Más visszaemlékezők is megjegyzik, hogy a parancs kihirdetésnél életveszélyesen megfenyegették őket és családjukat. Végül az elhurcoltak életkora messze meghaladva a parancsban előírtat, 17–76 évesig terjedt.³⁷

A városparancsnokságokon kezdték szétválogatni az embereket, akik ruszinak, ukránnak vagy szlováknak vallották magukat, és legalább a Miatyánkot el is tudták mondani ruszinul vagy szlovákul, azok kaptak igazolást, és hazamehettek. A tömeges letartóztatásokat és elhurcolásokat az NKVD (Belügyi Nép-

³⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.533/pol. – 1945.

³⁶ Nagy Jenő naplója, *Szabolcs-Szatmári Szemle*, XXV. évf., 1990/3, 371.

³⁷ Molnár D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*, Debrecen, doktori értekezés, 2015, 97.

biztosság), a SZMERS (szovjet katonai hírszerzés), valamint Uszta Gyula, Priscsepa és Tkanko partizánalakulatai 1944. november 18-át követően is folytatták egészen 1945. január végéig.

De nemcsak Kárpátaljáról, hanem december elején a Kárpátaljával szomszédos Kelet-Szlovákiából,³⁸ Máramaros vármegye romániai részéből és a trianoni Magyarországról, a Tiszahátról, más nevén Csonka-Bereg vármegyéből (Tarpáról, Tákosról, Barabásról, Tiszaszalkáról, Beregsurányból, Lónyáról stb.) is elvitték a 18–50 év közötti magyar és német férfilakosságot,³⁹ akik közül „a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görögkatolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászból a családjukhoz.”⁴⁰ Ezeket a területeket ugyanis Kárpátalja részeként Szovjet-Ukrajnához akarták csatolni, amire Magyarország és Románia vonatkozásában kísérletet is tettek. Így a csonka-beregiek sorsa szorosan összefonódott kárpátaljai nemzettársaikkal.

Csonka-Bereg elcsatolására 1945 augusztusában tettek kísérletet. 1945. augusztus 16-án ukrán milicisták lefegyverezték a magyar határőrséget és a helyi rendőrséget, és megszállták Csonka-Bereg területét, és a kommunista párt kivételével betiltották az összes többi pártot. A Honvédelmi Minisztériumba érkező egyik jelentés szerint: „a Beregszászi Kommunista Párt erős propagandát fejt ki a megszállott [sic!] területeknek Kárpát-Ukrajnához való csatolása érdekében. Ígérek: olcsó ruha, só, cukor, petróleum, 40,- pengős búza, valamint újabb földreform...”, az ukrán katonák pedig szavazójegyeket osztogattak, felszólítva a lakosságot, hogy szavazzanak a „Kárpát-Ukrajnához” való csatolásukra.⁴¹ Végül tizenhárom napos megszállás után, augusztus 28-án vonultak ki a megszállók.

Visszatérve az előzményekhez, az 1944. novemberi eseményekhez – Csonka-Bereg falvaiban az elhurcolásokra a kárpátaljaiakat követően, november 20-a⁴² és 27-e⁴³ között került sor. A városokkal ellentétben itt sem igazoltatás végett kellett jelentkezniük a férfiaknak, hanem, mint Kárpátalja falvaiban, háromnapos élelemmel a falu kijelölt épületében. A visszaemlékezők itt is azt emlegették, hogy a parancs kihirdetésekor életveszélyesen megfenyegették őket és családjukat, hogyha valaki nem jelenik meg, akkor felkutatják, és „a Vörös Hadsereg

³⁸ Erről bővebben lásd: Dobos Ferenc: Magyarok a történelem senkiföldjén. „Málenkij robot” a kelet-szlovákiai Bodroghözben és Ung-vidéken, *Regio*, III. évf., 1992/4, 110–129.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.438/pol. – 1945., 25.496/pol. – 1945.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.438/pol. – 1945.

⁴¹ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI) Honvédelmi Minisztérium (HM) 35.455/eln. – 1945.

⁴² A Sára Sándor dokumentumfilmjében megszólalókat november 20-án gyűjtötték össze.

⁴³ Lónyáról 1944. november 27-én gyűjtötték össze a férfiakat. (Kun Béla: Csonka-Bereg, *História*, XI. évf., 1989/3, 26; Filep János: Egy volt „hadifogoly” emlékezése (1944–1948), *Szabolcs-Szatmári Szemle*, XXIV. évf., 1989/2, 142.

parancsára agyonlövök”,⁴⁴ a családját pedig felkoncolják.⁴⁵ Ezért az asszonyok hiába sírtak és kérték férjeiket, hogy ne menjenek, elbújtatják őket. Özv. Kiss Pálné így emlékezett erre: „Hát azt mondta az én uram... a három napot kibírom... még éhen is kibírom [...] De bizony nem jött haza soha többet... soha többet.”⁴⁶

Az összegyűlt embereket általában a jelentkezést követő napon, belügyis (NKVD-s) osztagok kíséretével gyalogmenetben útnak indították valamelyik gyűjtőtáborba, a perecsényibe, a szinnaiba, de a legtöbbjüket a kárpátaljai magyarság 20. századi Golgotája felé, a szolyvai – korabeli kifejezéssel élve – „haláltáborba”.

Az eddigi helytörténeti kutatások szerint harminc–negyvenezer, túlnyomórészt magyar, kisebb részben német férfit hurcoltak el Kárpátaljáról szovjet hadifogságba.⁴⁷ A hivatalos szovjet jelentések szerint Kárpátalján csak „1944. november 18-ától december 16-áig az NKVD-osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbítottak hadifogolytáborba.”⁴⁸ Ugyanakkor *Pronyin* altábornagy, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke egyik jelentésében „közel 30 ezer magyar hadköteles személy”-ről ír, akiket „az állambiztonsági szervek elkülönítettek”, vagyis elhurcoltak.⁴⁹ (Ez is a szokásos szovjet eufemizmusok egyike.) Közülük öt–tízezren még a Kárpátokon túli szambori elosztótáborig sem jutottak el. Meghaltak a gyalogmenetek közben vagy valamelyik gyűjtőtáborban, a perecsényiben, a szinnaiban, de legtöbben a szolyvaiban, ahol a visszaemlékezők szerint naponta száz–százhusz embert földeltek el jeltelen tömegsírokban a tábor mellett.

A magyar férfilakosság elhurcolásával a kommunista Illés Béla is egyetértett, aki a Vörös Hadsereg őrnagyaként érkezett Magyarországra. Gerőnek küldött levelében így írt erről: „A felszabadított Zakarpatszka Ukrajnában a magyar nemzetiségű férfilakosságot 18 évtől 42 évig munkára vezényelték. Ez nagyon indokolt intézkedés volt.” Csak azt kifogásolta, hogy a trianoni Magyarországhoz

⁴⁴ Kósa Bertalan visszaemlékezése, in Sára Sándor: *Csonka-Bereg. Filmszociográfia, I. rész, Alföld*, XL. évf., 1989/6, 9.

⁴⁵ Lásd Nagy Károly visszaemlékezése, in Sára: *Csonka-Bereg*, 9.

⁴⁶ Sára Sándor *Csonka-Bereg* című dokumentumfilmjéből.

⁴⁷ Ahogy Dupka Györgynek, a kérdéskör legavatottabb kutatójának 2012-ben megjelent könyvében olvashatjuk: „A Kárpátalja területét 1944 őszén elfoglaló szovjet hadigépezet becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyart és németet hurcolt el.” (Dupka György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)*, Ungvár–Budapest, Intermix, 2012, 11; Molnár D. Erzsébet kutatásai alapján harmincezer főre teszi a kárpátaljai elhurcoltak számát. Molnár D.: *Kárpátaljai magyarok*, 117–118.

⁴⁸ Dupka–Korszun: *A „malenykij robot”*, 75.

⁴⁹ Dupka: *A mi Golgotánk*, 50.

is hozzátartozó Csonka-Beregből is elvitték a férfiakat. Ezt is csak azért, mert úgy vélte, hogy ezzel Moszkva érdekei ellen tesznek, ugyanis, amint írta: „[...] pártunknak [a Magyar Kommunista Pártnak – B. Z.] épp azon a területen kell nagy agitációt kifejtenie Kárpát-Ukrajnának a Szovjetunióhoz való csatolása érdekében, vagyis arra, hogy e (Kárpát-Ukrajna és a Tisza közti) terület a Szovjetunió szomszédságába kerüljön, és az a félreértés és méltánytalanság erősen gátolja az agitáció hatásosságát.”⁵⁰

Az előbbi idézetből is egyértelmű, hogy a Kárpátaljáról történő elhurcolások legfőbb indítéka – a munkaerőbeszerzés, a megtorlás és a szovjetek által hangoztatott „területbiztosítás” mellett – e terület Szovjetunióhoz való csatolásának zökkenőmentes végrehajtása volt. Ahogy már említettem, ennek levezénylésére érkezett 1944 októberében Kárpátaljára a csehszlovák hadtest politikai biztosa-ként Ivan Turjanica. Az sem véletlen, hogy az elhurcolások megkezdése, vagyis a magyar és német férfiak fogságba vetése után egy nappal, azaz november 19-én merték megtartani a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának alakuló ülését, amelyen kikiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét, egyúttal határozatot fogadtak el „Kárpát-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával”, – amely ugyanakkor sohasem volt sem Ukrajna, sem Oroszország része –, valamint a népbizottságok kongresszusának összehívásáról.⁵¹

A Szovjetunióban ugyanis ekkor már bevett gyakorlat volt, ami Magyarországon csak a szocialista időszakban vált azzá, hogy a jelentősebb ünnepek, pártkongresszusok előtt az úgynevezett veszélyes elemeket őrizetbe, illetve rendőri felügyelet alá vették. Majd amikor a kárpátaljai magyar és német férfi lakosság nagy része már többszörös szögesdróttal körülvett hadifogoly-gyűjtőtáborokban, erős őrizet alatt volt fogva tartva, akkor, november 26-án tartották meg Munkácson, az elvtársak által kiválogatott képviselőkkel a Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának, azaz a legfőbb helyi hatalmi szervnek kinevezett grémium alakuló ülését, ahol az egybehívott és kiválasztott 663 képviselő közfelkiáltással, egyhangúlag mondta ki óhaját: *„Egyesíteni Zakarpatszka-Ukrajnát a mi nagy anyánkkal, Szovjet-Ukrajnával és elszakadni Csehszlovákiától.”*⁵² Természetesen a Néptanács, azaz a Narodna Rada elnöke és egyben Zakarpatszka Ukrajna Kommunista Pártjának első titkára a szovjet gyakorlatnak megfelelően ugyanaz a személy, vagyis Ivan Turjanica volt. Ekkor már nem kellett tartani az elhurcolt magyar és német, valamint a többi itt élő és megfélemlített népesség

⁵⁰ L. Balogh Béni (szerk.): *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015, 266–267.

⁵¹ Molnár D.: *Kárpátaljai magyarok*, 54.

⁵² Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*, Budapest, Mandátum, 1991, 152.

másféle véleményének a kinyilvánításától. Ezzel a Szovjetuniónak sikerült elérnie, hogy a külvilág felé úgy tűnjék, hogy Kárpátalja lakossága önként kívánt csatlakozni az egészen más történelmi, vallási, kulturális és etnikai sajátosságokkal bíró Szovjet-Ukrajnához. S ezzel „legalizálódott” Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezése. Az események alakulásából alaposan feltételezhető, hogy Ivan Turjanica Moszkvából kész forgatókönyvvvel érkezett Kárpátalja elcsatolására vonatkozóan,⁵³ amelynek lényeges részét alkotta a magyar és német férfilakosság elhurcolása, amely a munkaerő-beszerzésen, a megtorláson túl Kárpátalja lakosságának – elsősorban a magyaroknak – a megfélemlítését szolgálta, nehogy bármilyen, a Szovjetunióhoz csatolással ellentétes megmozdulás történjen.

Miután zökkenőmentesen végrehajtották az „akciót”, és a nyugati szövetségesek is lenyelték ezt a tudtuk nélkül végrehajtott területi hódítást, Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front NKVD-parancsnoka január 2-án elrendelte, hogy a 4. Ukrán Front területén levő hadifogoly-gyűjtőtáborokból a még ott lévők közül az úgymond tévesen letartóztatottakat hazabocsássák. Ennek alapján január 6-a és 31-e között a szolvyai táborból 3382 főt – szláv nemzetiségűt, zsidót, 45 évesnél idősebb vagy rokkant magyart, kommunistát és ipari szakembert – bocsátottak szabadon.⁵⁴

Mintegy nyolcvan–kilencvenezer főre tehető azon magyar polgári lakosok száma, akiket a trianoni diktátummal el-, majd az 1938–1941 között visszacsatolt területekről hadifogolyként, többnyire etnikai hovatartozásuk miatt hurcoltak el szovjetunióbeli kényszermunkára.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI)

Honvédelmi Minisztérium (HM)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Belügyminisztérium (BÜM)

Külügyminisztérium (KÜM)

⁵³ Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon*, 58.; Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945*, Budapest, Napvilág, 1998, 97.

⁵⁴ Dupka–Korszun: *A „malenykij robot”*, 43–44, 82.

DOKUMENTUMOK, DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYEK, DOKUMENTUMFILM

- CSUBRILOVICS, Vasza: A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában, (ford.): Kartag Nándor, in *Híd*, LX. évf., 1996/12, 1043–1060.
- FILEP János: Egy volt „hadifogoly” emlékezése (1944–1948), *Szabolcs-Szatmári Szemle*, XXIV. évf., 1989/2, 139–160.
- IZSÁK Lajos – KUN Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994.
- KUN Béla: Csonka Bereg (visszaemlékezés), *História*, XI. évf., 1989/3, 26–28.
- NAGY Jenő naplója, *Szabolcs-Szatmári Szemle*, XXV. évf., 1990/3, 371.
- SÁRA Sándor: *Csonka Bereg*, dokumentumfilm, 1989.
- SÁRA Sándor: Csonka-Bereg. Filmszociográfia I. rész, *Alföld*, XL. évf., 1989/6, 7–25.
- Szovjet táborok magyar foglyai*, <https://adatbazisokononline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> (Letöltés: 2021. augusztus 25.)

IRODALOMJEGYZÉK

- BANK Barbara: Az elhallgatott razziától a táborokig – gondolatok a délvideki magyarirtásról, in Bognár Zalán – Márkus Beáta (szerk.): *„Itt volt a végállomás...” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*, Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015, 322–331.
- BOGNÁR Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk, in Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának Évkönyve 2015–2017*, Budapest, Kairosz – Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017.
- BOGNÁR Zalán: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*, Budapest, Kairosz, 2017.
- BOTLIK József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*, Budapest–Szeged, Mandátum–Universum, 1991.
- DOBOS Ferenc: Magyarok a történelem senkiföldjén. „Málénkij robot” a kelet-szlovákiai Bodrogközben és Ung-vidéken, *Regio*, III. évf., 1992/4, 110–129.
- DUPKA György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)*, Ungvár–Budapest, Intermix, 2012.
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*, Ungvár–Budapest, Intermix, 1997.

- FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.
- GYARMATI György – STARK Tamás – TÓTH István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében, *Világosság*, XXXI. évf., 1990/12, 881–895.
- JANICS Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*, München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1979.
- JUHÁSZ Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*, Kossuth, Budapest, 1978.
- L. BALOGH Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.
- MOLNÁR D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953)*, Debrecen, Debreceni Egyetem, doktori értekezés, 2015.
- MURÁDIN János Kristóf: A megtizedelt város, *Korunk*, XXI. évf., 2004/10, 57–65.
- MURÁDIN János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről, in Bognár Zalán – Márkus Beáta (szerk.): „Itt volt a végállomás...”. *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenességek a Kárpát-medencében 1944–1949*, Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015, 88–100.
- RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása*, Budapest, Kossuth, 1978.
- RAVASZ István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*, Budapest, Petit Real, 2002.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 1999.
- VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Csíkszereda, Státus, 1999.
- ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945*, Budapest, Napvilág, 1998.